
A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

A tisztesség fanatikusának nevezte a későbbi magyar jogtudomány egyik jelentős alakja, Moór Gyula Réz Mihályt (1879–1921) annak korai halálakor írott méltatásában. Szerkesztőségünk azonban nem elsősorban ezért az emberi tulajdonságért, hanem politikatudósi teljesítménye miatt gondolta úgy, hogy rövid bepillantást enged Réz Mihály munkaságába.

Réz az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legfelkészültebb és legsokoldalúbb politikatudósa volt. Concha Gyózóval ellentétben nem csupán vaskos tudományos munkákat írt, hanem esszét és publicisztikát is. Fő érdeklődési területe a nemzetközi politika volt, de gyakran foglalt állást kora belpolitikájában. Tisza István híveként konzervatív liberális eszméket képviselt, számos tudományos könyvet publikált, s csak súlyos és korában gyógyíthatatlan betegsége (az idegpályák elsorvadása) miatt bekövetkező korai halála akadályozta meg abban, hogy további jelentős tudományos összeggéseket tegyen közzé.

A mostani újraközlésre kiválasztott szövegei egy harmincéves korában megjelent tanulmánykötetből valók, amelyben a szerző a politikatudomány szerepén és módszerein túlmenően a kiegyezésről, Machiavelliről, a szabadság és az egyenlőség egymáshoz való viszonyáról értekezik.

RÉZ MIHÁLY

A politikai tudomány határai*

Hiába mutatja ki a tudomány, hogy szükséges valamely intézmény vagy irány; s amely irány vagy intézmény lehetséges, annak megvalósítása – a válság elkerülése szempontjából – hiába való.

Amely intézmény elméletileg célszerű lett volna a francia forradalom idején (parlamentarizmus, két kamara), annak alkat-elemei hiányoztak s a közhangulat miatt sem volt kivihető; ami kivihető volt, az a forradalom káros következményeit nem akadályozhatta meg. Nemcsak a monarchia megdöntése, de a régi nemesség és a klérus megsemmisítése is kiszámíthatatlan károkat okozott. Van tehát a válságoknak mélyebben fekvő s kevésbé önkényes oka, melyen a tudományos elemzés nem bír segíteni.

A világtörténelem nagy eseményei nem csupán félreértésből származtak s a francia forradalom okai sem téves meghatározások. Abban, hogy bizonyos intézményekhez hiányzanak az alkotóelemek, és hogy azoknak megalkotása a közhangulatba ütközik, van bizonyos *szükségképpeniség*, mely a fejlődés múltjából, az állam egyéniségéből következik. Ezzel szemben áll az egyén önkényes törekvéseivel.

De sem a szükségképpeniség, sem az önkényesség nem teljes. E körülmény enyhíti az ellentét merevségét, anélkül, hogy igazolná a politikai tudományba bizakodók reményeit. Nem teljes az a *szükségképpeniség*, melyet a politikai jelenségekben feltalálunk, mert hiszen az anyagi tényezők mellett ott vannak az imponderábilák s azoknak visszahatásai. Akármilyen törvényszerűséget állapítsunk meg a gazdasági élet rendjében, mégis kétségtelen, hogy azokra egyes kiváló államférfiaknak igen fontos befolyása van, s ha Franciaország forradalmára nagy befolyással is volt az akkori gazdasági rend, ezen gazdasági rend létrejöttére egy IV. Henriknek vagy Colbertnek viszont szintén döntő hatása volt. De ha eképpen nem teljes a szükségképpeniség, melyet a politikai élet a vizsgálódónak nyújt: másrészt az önkényesség sem oly teljes, mint azt az aktív politikus óhajtáná. Mert ugyanazon imponderábilák, melyek az anyagi tényezők-nél mutatkozó törvényszerűségen néha rést ütnek, bizonyos fokú szükségképpeniséget mutatnak némelykor, mely minden irányító törekvéssel dacol. Bármily kevésbé óhajtandó bizonyos

* A közölt szöveg Réz Mihály 1909-ben megjelent tanulmánykötetének 31–52. oldalán található. A tanulmányt tartalmi és stiláris változtatás nélkül, a mai helyesírás szabályai szerint közöljük.

vélemények és érzések ereje, gyakran lehetetlen azoknak ellentállani, s gyakran a nemzet jellemében, múltjában s műveltsége fejlődési fokában szükségképpen erővel jelentkeznek.

Itt kettős nehézséggel találkozunk. A politikai tudomány, *mint kutató*, arra az eredményre jut, hogy a törvényszerűség soha ki nem ismerhető, mert a politikai élet minden egyes esetben egy egész sor *lehetőséget* mutat, melyekről abszolúte nem mondhatjuk meg, hogy melyek lépnek működésbe bizonyos esélyek (az érzelmek változása, találmányok, külbehatás, kiváló politikusok közbelépése) által. Másrészt látnia kell annak, aki a politikai tudományt *az élet irányítójául* óhajtaná, hogy e *lehetőségek körén kívül* az emberi akaratnak semmi tere nincs. Hogy e lehetőség száma *egynél több*: az megakadályoz bennünket a *törvényszerűség* megállapításában; hogy e lehetőségek száma *korlátozott*: az akadályozna a politikai tudomány eredményeinek *gyakorlati értékesítésében*, még ha lehetnének is eredményeink.

Mindezekről eltekintve, van még egy ok, mely a politikai igazságok tökéletes felismerését és a tudomány ezen eredményeinek megvalósítását végkép lehetetlenné teszi. Az érdek és a szenvedély nemcsak igazságok felismerésében, vagy elfogadásában gátol meg, hanem valamely politikai igazságot feltétlenül *nem is fogadhat el*.

„Mióta és míg a világ,
Nem volt-e, nem leend-e
Erős, ki nyomni mindig kész
S ki elnyomassék, gyenge?
Amazt mikép mérséklitek,
Hogy enyhe legyen lánca?
Mikép ezt, hogy nagyon súlyos
BékJóit meg ne rázza?”

Anglia terjeszkedése a hódító polgárosodás diadalát jelentheti, s a távoli néző tárgyilagosan odaitélheti neki e jogot; de az a nemzet, amelynek ez ítélet folytán pusztulni kell, hogyan fogadja el ezt az igazságot abszolútnak, s – nemcsak érzelmei, de érdekei szempontjából is – hogyan találjon abban megnyugvást? Ugyanez az eset a nemzetek belső életében is. Összeomlóban egy régi osztály, pusztulásának haszna bizonyítható. De aki annak híve, érzése annak mást mond, értéket lát benne, s azoknak nagy becset tulajdonít; és az az osztály maga, ha látja, hogy kezéből kiveszik a hatalmat, fogja-e nyugodtan nézni az abszolút igazság diadalát?

A kommunista kiáltvány vaskövetkezetességgel van szerkesztve s hatalmas tehetség terméke. De annak a világfelforgató elméletnek aligha lehet tárgyilagossá bírálója az a munkásosztály, amelynek „egy világot” ígér, akár az a tőkepezés osztály,

melytől a létjogosultságot tagadja meg. Nem nézeteltérésről van itt szó. A lét vagy nem lét kérdése ez. Az abszolútnak jelzett igazság ellen itt a minden egészséges lényben működő *életössz-tőn* tiltakozik.

Valamely párt vagy felekezet hasonlóképpen érdemes lehet, hogy megsemmisüljön, de abba aligha nyugszik bele. A római egyházat sokan károsnak tartják, de ez ellen nemcsak a hívők érzelme tiltakozik, hanem az egyház létérdeke is; és kétségtelen, hogy azt teljes erővel védené. Az önkormányzatok megszüntetése az abban eddig részesedők érdekébe ütközik, az államhatalom általános korlátozása a hatalom mindenkori birtokosaiéba.*

A politikai elv nem elvont tantétele, mely fölött ítélni lehet az abszolút igazság szerint. *Osztály* az erőknél új megosztása; az erőviszonyok új szabályozása. Keresztülvive az életbe, meggyöngíti az egyiket, hogy erősítse a másikat; új elemeknek ad erőt vagy megsemmisít régieket.

Azt mondják: az összesség érdekeinek kell uralkodnia a partikuláris érdekek felett. Ha ez igazság, akkor is erkölcsi igazság, nem politikai; de midőn tényeket kutatunk, etikai kárhóztatás a létezőket nem létezővé tenni. A tény pedig az, hogy minden érdek védekezik s hogy minden párt, osztály, felekezet, csoport érzelmei is ennek megfelelők.

De vannak az egyes pártoknak, osztályoknak, felekezeteknek, csoportoknak – érdekeiktől eltekintve – olyan érzelmeik, melyeknek létezése és hatása etikailag sem kárhóztatható, sőt kívánatos. A politikai érzelmeik az értékelésben szükségképp szubjektívek, mert a *pretium affectionis* fogalma kizárja a tárgyilagosságot.

Ki mondja meg, hogy a haza dicsőségének, a nemzet nagyságának mekkora értéke van? Ki mondja meg, hogy a vallásunkhoz való ragaszkodásunk, osztályunk hagyományaihoz való ragaszkodásunk határa hol kell, hogy legyen? Ki mondja meg, hogy a nép millióinak keserű sorsa szívünket mennyire indítsa meg; s hogy mikor mindez az érzés összeütközik, melyiknek kell győztesül maradnia? Ki mondja meg? És ha megmondja: ki hallgathat rá?

Nem lehet ebben senki bíró. Ítélete nem igazság lenne, hanem érzelmi nyilatkozat. Aki át nem érzett valamely érzést, nem is ismeri s meg nem ítélni; aki átérezte, pártos fél az már s bíró nem lehet. És az érzés intenzivitásának hány különböző foka van, s ki ítélni tárgyilagosan afölött, hogy melyik jogosult?

* Ha vannak is esetek, midőn egy osztály, párt, vagy felekezet saját gyengítésébe tudatosan beleegyezik, ez más fontosabb érdekellentétből keletkezik s az ilyen eseteket ellensúlyozza viszont az a gyakori tünet, hogy még midőn egy osztály vagy felekezet érdekében is tétetik valamely előterjesztés, de mely egyelőre csekély áldozatot kíván: ha az osztály érdeke meg is kívánná, elveti azt épp ezen osztály egyéneinek érdeke.

Meg lehet bármelyiket indokolni; de mint helyesen mondták: az ember csinálja az indokot, s nem az indok az embert.

El sem lehet fogadni semmi döntést, mert az ember egyénisége épp érzelmeiben gyökerezik, s az egyéniség minden kívülről jövő kényszer ellen az *önfenntartás* ösztönével védekezik. A zsarnok törvényhozók már nem küzdenek az emberi természet e sajátossága ellen, és vallásokat népükre már többé nem kényszerítenek. Helyükbe a szabadság doctrinair hívei akarnak lépni, érzelmeiket kényszerítve reánk?

Igen helyesen mondotta *Burke*, hogy a politikát az emberi *természetre* kell alapítani s nem az emberi észre, mely annak csak egy része, s éppen nem mondhatni, hogy legnagyobb része. Az érdek és érzés ereje is az emberi természetén alapul, s ezek sokkal kevésbé hozhatók összhangba, mint az emberi ész elvont követelményei.

Láttuk ennél fogva, hogy a politikai elv az erők viszonyát kívánja szabályozni s így a szabályozandó erők képviselőinek érdekeit oly mélyen érinti, hogy azok részéről a tárgyilagosság lehetetlen s tényleg nem létezik. És láttuk, hogy nemcsak az érdekeket érinti, hanem az érzelmeiket is, és azon elv, mely ezeket elítéli, egyéniségünk legbelsőbb lényét sérti meg.

A szubjektív igazság csupán a mi érzéseink értékelése szerint abszolút. Ha azt elnyomják, az elnyomó irányt mindig csak *mások* szubjektív igazságának tarthatjuk, melyet reánk erőszakolnak. Nemcsak az érdekek, de az érzelmeik sem egyenlíthetők ki közegyetértéssel. A politikai élet ellentmondó irányoknak harca, a *létért való küzdelem* tere. Az *élet* és nem az *igazság* törvénye irányadó benne.

Önmagát védi osztályunk, pártunk, felekezetünk, és védi legszentebb – egyéniségünkkel válhatatlanul egybeforrott – eszményeinek létérdekét.

Lehetetlen az, hogy, midőn egy egyéniségünkkel egybeforrott erős érzés parancsait feltétlenül kötelezőknek tartjuk; ugyanakkor egy oly politikai igazságot, mely annak létjogát is megtagadja, abszolúte érvényesnek ismerhessünk el. Ezen igazság abszolút voltának tagadása: természetes önvédelem.

Örök törvény a halál; de az életért való küzdelem törvénye is örök.

A politikai tudomány első feladata: megszabni határait.

Eötvös optimizmusa és a rutin embereinek szkepticizmusa egyaránt tarthatatlan. A politika nem lehet egzakt tudomány, s elérhető eredményei sem valósíthatók meg mindannyian; de megállapíthat bizonyos igazságokat s befolyásolhatja velük a gyakorlati politikát bizonyos fokig.

Sem a véletlenre, sem az imponderábilis tényezőkre, sem – ennél fogva – a lappangó erőkre vonatkozólag nem bír törvényszerűségeket megállapítani. Ezen okok megjelenésének okát sem ismeri, s ezen okok lényege, természete már csak azért is kiismerhetetlen előtte, mert *mindig változó*. A nagy ember, az idealizmus, a föltalálások, az új (eddig lappangó) tényezők minden korszakban megjelennek, de mindig más összetételben. Pedig épp ez teszi ki lényegüket. *Azonos kifejezések alatt itt egészen heterogén elemeket értünk*. De hogyan állapítsuk meg oly okok okozatait, melyeknek összetétele, lényege állandóan kiszámíthatatlanul változó?*

A politikai élet ezen tere tehát kiismerhetetlen, mert habár kétségtelen, hogy minden jelenség törvényszerű – s eképp a véletlen is ismeretlen szükségképpeniség – a jelenségek ezen sorának törvényszerűsége megismerhetetlen. Ha a lélektan egzakt tudomány lehetne, az imponderábilis kivehetők volnának ez állítás alól; de amíg a lángész megjelenésének és természetének törvényszerűségét meg nem ismerhetőknek tapasztaljuk, a politika egzakt tudomány nem lehet. Mert nemcsak a politika, hanem a tudományos s a gazdasági életnek, valamint a technikai vívmányoknak is ez a mozgató rugója. És amíg ez és a véletlen szerepe ki nem ismerhető, ezéknél fogva a külső államok behatásának törvényszerűsége sem lesz megállapítható.

De megállapítható – ezzel szemben – bizonyos törvényszerűség a politikai viszonyok bizonyos tárgyi tényezői és a politikai intézmények között. A történelem tapasztalatai alapján bizonyos törvényszerű kölcsönhatások, az állam lényegének természetére vonatkozó bizonyos igazságok megállapíthatók. Ezen alapfogalmak eloszlatnak számos hipotézist, mely a napi politikai okoskodásai mögött öntudatlanul rejtőzködik. Ezek alapján kell a gyakorlati politikusnak a többi tényezővel s azoknak visszahatásával számolnia. Neki kell a jelen ható tényezőit felismernie, a lappangó erők ébredését, a vezetők természetét, a külbefolyások hatását, az imponderábilis erejét és irányát – a lelkekre való hatásból – felismernie. Művészet ez; eszköze már nem elmélkedés, hanem az érzés.

Az a különbség a népszerű politikus és a valódi államférfi között, hogy míg amaz csak a népszerű érzelmek áramlatával kongeniális, emez a tárgyi törvényszerűségnek is épp úgy tudatában van, s elég erővel bír irányát ehhez képest szabni meg. A népszerű áramlat hőse csak annyira érti az imponderábilis tényezőket, mint valami emberi szenvedélyt, az, aki maga is épp annak rabja; holott az államférfi olyan, mint a pszichológus, ki az emberi lélek minden érzését átérzi, de ismeri is, ismeri össz-

* Az emberi értelem, a vágyak, az érzelmek, a törekvések, a célok változása következtében – Pulszky Ágost szerint – oly új alakulatokat mutat a történelem, aminőket a természet csak geológiai korszakokban.

hangjuk feltételeit, s tárgyilagosan értékelnéi tudván őket, helyüket kimutatja.

Eme tárgyi tényezők közt az állam lényegének természetére vonatkozó igazságok kimutatása a politikai tudomány feladata.

A politikai kérdések megoldásánál nem szabad a közjogból magyarázni meg csupán az állam lényegét. Egy alkotmányos állam közjoga szerint a törvények bármelyike, sőt az egész alkotmány is bármikor megváltoztatható, ha az illetékes tényezők ez irányú akarata megegyező; valójában ez a viszonyoktól függ, s az alkotmány megváltoztatása a törvényeket is megváltoztatja, de nem a tényeket. A közjog szerint valamely alkotmány mindaddig fennáll, míg jogszerűleg meg nem változtatik; valójában az folyton változik a váltakozó erőviszonyok szerint. A német császárnak nincs vétőjoga, de tényleg vétót mondhat a Bundesratban bírt túlsúlya folytán; az angol királynak van vétőjoga, de ténylegesen nem használhatja. És ha Anglia belső osztályellentétei erősödni fognak – így ítélt *Gneist* –, a korona túlsúlya ismét bekövetkezik.

Az erőviszonyok mivolta képezi az állam lényegét, annak törvényszerűségeit kell a politikának kutatnia. A jogrendszerben az erőviszonyoknak csak egy része szerveztetik és jut öntudatra, de ha ezen öntudat a jogrendszer keletkezése percében is csak az *aktív* erőviszonyoknak felel meg, idők folytán azokkal ellentétbe jut, mert az élet nem áll meg, a törvény pedig merev.

De a jogrendszerben az állam lényege nemcsak ezen eltérések miatt nem mutatkozik *pontosan*: hanem *teljesen* sem mutatkozhatik, mert az is az állam lényegéhez tartozik, amit az jogilag nem is szabályoz. A *laissez faire* a gazdasági harcból kizárja az állami beavatkozást, a gondolatszabadság elve pedig az eszményi tényezőkre való hatását korlátozza. A jog e területeknek csak határait ismeri, melyeket az államhatalomnak átlépni nem szabad; de azon erőviszonyok, melyek a gazdasági és szellemi küzdelmek folytán kialakulnak, épp az állam lényegét teszik.

Ezen tények első csoportja szempontjából a közjog egy része anakronizmus; a második csoport pedig a közjog előtt terra incognita. Pedig éppen ezen erőviszonyok – nevezzük bár társadalmi – határozzák meg azt, hogy valamely államban minő intézmények lehetségesek, s a lehetséges intézmények természetét is ez határozza meg.

Miként a természettudományban megdőlt Linné rendszere, mely külső ismérvek szerint s csupán egy szerv tekintetbevételével osztályozott: úgy kell a politikában is e változásnak bekövetkeznie. És miként *Cuvier* az összes szervek s azok működésének tekintetbevételét követelte, sőt még továbbmenve a szervek alkotó *szövetének* vizsgálatát tűzte feladatul; úgy kell a politikának is a monarchia és *respublica*, demokrácia és arisztokrácia külsőleges és egyoldalú ismérvei helyett az összes intézményekből – tehát magán, büntető és örökösödési jogaikból is –

megállapítani valamely állam típusát, sőt továbbmenve, ezen szervek *alkotószöveget*it, magát a gazdasági, társadalmi és kulturális életet is vizsgálat tárgyává tenni. Ez a tulajdonképpeni feladat s a marxizmus rendkívüli érdeme éppen az, hogy e szövegek egyikét – a gazdaságit – tette vizsgálatai kiinduló pontjává. Hogy erre az egyre vezetett mindent vissza, abban áll egyoldalúsága; de ezen az alapon oly teljes világnézetet adott, mely kiterjeszkedve a politikára, nemzetgazdaságra és az etikára is, ép teljessége folytán óriási hatást gyakorol, s a rendszeresség erejével az érzelmeket szolgálva legjobban bizonyítja, hogy felfogásának materializmusa mily egyoldalú. Ami félelmissé teszi, az ép ideológiájának ereje, s így gyakorlati hatása az, ami elméletének igazsága ellen leginkább bizonyít.

A politikának tehát az intézményeket alkotó viszonyokat kell vizsgálnia.

Széchenyi egész politikai rendszere ezen alapul, a külső – közjogi – ismérvek helyett az *alkotó szöveget* vizsgálta s ezt akarta átalakítani. A *laissez faire* elvének bukása Anglia politikájában szintén annak belátását bizonyítja, hogy ha az állam a gazdasági élet bizonyos kérdéseit nem is szabályozza jogilag, azok azért az államra kihatnak, és hogy a jogilag deklarált szabadság a szabadjára bocsátott erők uralmát szülheti.

Ennek belátása további perspektívákat nyit meg szemünk előtt, s általa az állam természetébe mélyebb bepillantást nyerünk. Látjuk, hogy nemcsak az állam gátolhatja a szabadságot, hanem a viszonyok ereje is, s hogy az állam e viszonyok épségben hagyásával közvetve maga is részes azon következményekben, melyek ezáltal előállanak.

Az egyéni szabadság hívei feledik, hogy, midőn az egyént az állam uralmától megszabadítják, az erőviszonyok nyers uralmának szolgáltatják ki. A *laissez faire* ezen következményeit *Carlyle* mutatta ki zseniális röpirataiban, s az állam természetére új világot vetett. Követték őt a konzervatív politikusok, *Bismarck* és *Disraeli* is; a kommunisták másrésről szintén ezen szempontot hangsúlyozzák.

Nemcsak az államot mint jogi szervezetet kell vizsgálnunk tehát, hanem vizsgálnunk kell azon erőviszonyokat is, melyek megadják annak konkrét jellegét.

Ezen erőviszonyok korántsem csupán materiálisak, amennyiben azok korántsem mind gazdasági természetűek (pl. hadsereg, külbefolyás). Törvényszerűségük vizsgálata a politika feladata; az állam lényegének ismeretéhez csak így juthatunk közelebb.

A politikai igazságokat tévesen mondták viszonylagosnak. Hiszen még ezen elv maga is az abszolút igazság érvényét követeli magának. Az igazság voltaképp nem is lehet más, mint abszolút. A viszonylagosság csak több abszolút igazság *keresztződését* jelentheti.

Abszolút igazság a nehézségi erő törvénye; abszolút igazság a testek áthatatlansága is: e két igazság kereszteződése a valóságban *érvényesülésüket* viszonylagossá teszi. Midőn tehát egy viszonylagos érvényű elvet találunk, keresnünk kell azon abszolút igazságokat, melyeknek érvényesülés közben való keresztezése okozza a viszonylagosságot.

Az intézmények célszerűsége pl. a tapasztalás szerint viszonylagosnak mutatkozik. Ezen viszonylagosság mögött egyrészt az *intézmények*, másrészt a *viszonyok* természetét megállapító abszolút igazságok rejlenek, melyek érvényesülés közben egymást keresztezik. Ma csak annyit tudunk, hogy mind a kétőnek természete hely és idő szerint *különböző*. Ez már abszolút igazság. E különbözőségeik további kutatása – számos viszonylagos elv összehasonlításával – más *közös* vonásokat, más abszolút igazságokat fog fölmutatni s az állam lényegének ismeretéhez közelebb vezet. Az államtípusokra ugyanez áll.

Ezen megállapítható abszolút igazságok ugyan soha nem fognak *általános* elismerésre találni – legalább speciális alkalmazásban nem –, de megakadályozzák azt, hogy levek, melyek *bizonyos* elemek érdekeinek és érzelmeinek felelnek meg, ezek által – mint pl. a jakobinusok által – az örök, emberi igazság nevében erőszakolhassanak a közömbösökre vagy az ellenfelekre is, s így azok ellenállását ezáltal is megbénítsák. Mert természet az a politikai irányoknak, hogy azok mindegyike a maga *speciális* igazságát *általános* igazságnak hiszi, s néha nemcsak hogy a tudomány által megállapított abszolút igazságokat nem fogadja el – mint azt Eötvös reméli –, hanem a maga érzelmi igazságát hirdeti abszolútnak s azt másokra erőszakolni igyekszik. Az *egyenlő* igazság ritkán nyer elismerést, s a létért való küzdelemben mindenkinek a maga igazsága a maga egyik fegyvere. Az igazság fegyverével való eme küzdelemben belevinni némi tárgyilagosságot – nem az érdekeltek számára, mert azok nem fogadják el; hanem azok számára, akik nem érdekeltek –, s kimutatni, hogy az abszolútnak és általánosnak hirdetett igazság csak az érdekeltek szubjektív igazsága, mely másokra nem irányadó: erre lehetőséget nyújtani a politikai tudomány feladata. Teljesíti pedig e feladatát azáltal, ha megállapít bizonyos abszolút törvényszerűségeket mint objektív igazságokat. Az imponderábilis tényezők határt szabnak e törvényszerűségek megállapításának; a megállapítható törvényszerűségek viszont megakadályoznák, hogy a nap uralkodó imponderábilis medrűből kicsapjanak, s a maguk szubjektív igazságát objektív igazságnak tüntessék föl.

Comte helyesen mondja, hogy a metafizikai világnézet kora a pozitív világnézetet megelőzi. A politikai értelem kifejlődésének is a túl gyors általánosítás a kezdetleges állapota; a viszonyoknak, a reális tényezőknek in concreto vizsgálata ellenben a fejlődés jele.

Általában természetes hibája a primitív értelemnek az indokolatlan általánosítás, s az „emberek”-ről és az „élet”-ről legtöbbet a keveset tapasztalt serdülő kor tud beszélni; míg az élet-tapasztalat az egyes esetek egyenkénti megfigyeléséből ítélni tanít.

Az egyház világnézete is rég kész volt, s a természettudományoknak csak küzdelmesen lehetett az emberiséget a speciális tények részletes vizsgálata alapján ítélő gondolkodásra szoktatni.

Miként a természettudományi felfogásnak, úgy az objektív politikai vizsgálódásnak is az érzelmi mozzanatokban van legfőbb akadály. A természettudomány azonban éppúgy, mint a politika, csak természetes határai közé szorítja az érzelmi tényezőket, s meggátolja, hogy azokon túlcsapva akadályozzák a tények tárgyilagos vizsgálatát. Ellentétben tehát a népszerű felfogással, mely a gyakorlati politikai gondolkozást az elme természeti állapotának tekinti, az elméletet pedig, mint annak bűnbeesését; éppen az a célja a tudománynak, hogy szoktassa le az elméket azon indokolatlan általánosításokról, melyek a gondolkozás primitív fokán oly gyakoriak, s ránevelni a gondolkozást arra, hogy egyes érzelmi mozzanatok általánosítását el nem fogadva, csak a speciális viszonyok speciális következményeit vizsgálja a tudomány útmutatása szerint, melynek a *különböző* viszonyokban nyilvánuló *közös* igazságokra kell rámutatnia, ismertetve az állam lényegének objektíve megállapítható törvényszerűségeit.

Ez a politikai tudomány határa elméletileg úgy, mint gyakorlatilag.

Ezen határok között kell a politikának kutatásait végeznie, s a kutatásának eredményei ezen határok között számíthatnak gyakorlati hatásra. A tapasztalatból kell kiindulnia, de az indukciót a dedukcióval lesz kénytelen kiegészíteni. Kutatásainak anyagát a történelem adja meg. A történelemben azonban a vezérlő politikusokat nemcsak mint a politikai kutatás tárgyait, hanem mint annak alanyait is kell vizsgálnia. Tanulmányoznia kell a nagy államférfiak politikai világnézetét; vizsgálnia kell, hogyan tükröződött az ő vizsgálódó lelkületében a világ. Mert csak akkor lesz a kutatás módja valóban tapasztalati s eredményei pozitív értékűek, ha nemcsak maga állapítja meg a tények okozati összefüggését s ezeknek alapján a politikai viszonyok természetét; hanem megvizsgálja azon politikusok ez irányú vélekedéseit is, kik e meggyőződések alapján gyakorlati politikát csinálván, érintkezésbe jöttek a valósággal s kiknek fennmaradt alkotásai mutatják, hogy világnézetük az idők bírálatát kiállotta. Ez egyszersmind némileg a kísérletezési módszer előnyeivel is bír, mert bár az elméleti kutató maga nem hozhat működésben tetszés szerinti tényezőket, hogy lássa azok hatásait; de bizonyos gyakorlati politikusok kísérleteit figyelemmel kísérheti,

s azok alapjául szolgáló elveket az eredmények alapján bírálhatja. A gyakorlati politikus világnézetét természetesen nem lehet olyképpen megállapítani, hogy beszédeinek és iratainak egyes tételei összefüggésükből kiszakítassanak s abszolút igazságok gyanánt idéztessenek. A gyakorlati politikus nyilatkozatai elméleti szabatosággal ritkán bírnak. Általános kifejezéseket használ egyes esetekre; abszolút igazságként állít fel viszonylagos igazságokat. Gyakorlati szempontból ez gyakran szükséges, és szükséges az is, hogy terveit ne a maga teljességében tárja fel. Argumentációja sem lehet szabatos, mert mindig ad hominem kell argumentálnia. De a történetíró az államférfi tetteiből kiolvashatja egész gondolkodásmódját, s a siker próbakövével az annak alapjául szolgáló meggyőződések értékét megállapíthatja.

Ezen vizsgálódások meg fogják mutatni, hogy az állam lényegéről az egyes körök államférfiainak minő véleménye volt, s az egyes intézményekre vonatkozó elveik különbségéből és hasonlóságából egyaránt értékes következtetéseket vonhatunk. Így lesz a politikai tudomány a gyakorlati élet számára is szükséges útmutató. Hogy vezethessen és taníthasson, előbb az eredményesen vezetőktől kell tanulnia; és hogy ezen alapon szilárd épületet rakhasson, előbb meg kell vonnia teljes szigorúsággal kutatásának határait.

A politikai tudomány szűkre szabott határainak megóvása gyakorlati szempontból is kiváló fontosságú. Mert ha igaz, hogy a politika nem egzakt tudomány s azzá nem is lehet; ha igaz, hogy a lehetőségek közül az egyiknek vagy másiknak érvényesülését a véletlen szabja meg; ha igaz, hogy az imponderábilák, a lappangó erők, a találmányok, a külbehatások és a lángész megjelenése kiszámíthatatlanságuk által a politikai életet is kiszámíthatatlanná teszik: akkor szétfoszlik mindaz a varázs, amellyel korunk utópistái radikális elméleteiket körülvették, s a merészen követelt átalakulás következményeinek *hirdetett bizonyossága* maga is utópiának bizonyul. Akkor az ő kérlelhetetlen pontossággal megszabott törvényszerűségeik inkább az óhajtások, mint a tények közé lesznek sorozandók, s egész mozgalmuk azon imponerábilák közé, melyekről fentebb mondatott, hogy a maguk szubjektív érzelmi igazságát abszolútnak tüntetik fel, s azoknak másokra erőszakolását ily módon próbálják meg.

De annak az igazságnak, hogy a politika nem egzakt tudomány, még további konzekvenciái is vonhatók. Következmenyei nemcsak antiradikális, hanem – bizonyos tekintetben – antidemokratikus természetűek is. Ha ugyanis a politikai életben nem ismerünk még oly abszolút törvényszerűséget, minőt ismermi vélnek Marx és hívei; ha a politikai tudomány nem is juthat el oda, hogy e törvényszerűséget tökéletesen megállapíthassa; ha a gazdasági determinizmust a fizikai s a tudományok fejlődésé-

nek belső törvényszerűségei folyton keresztezik; ha ekképpen a gyakorlati politika szükségképpen továbbra is a művészet tere marad: akkor a lángész jövőben sem lesz mellőzhető, s a nép millóinak bölcsessége őt ezután sem pótolhatja.

Neki kell átéreznie az *imponderabiliák* irányát s erejét; fölis-merni a *lappangó erőket*, választani az erőviszonyokban mutatkozó *lehetőségek* között, neki kell végül kitűzni a *célt*, mely nemcsak óhajtandó, de elérhető is, és *mint ható erőnek* ez irányba működni. Neki kell a nemzetnek – helyzetében rejlő *speciális igazságait* meglátnia, s kimutatni, hogy egy általános igazság a speciális viszonyok által – nem ugyan igazságában, de *hatásában* – miként módosíttatik.

Nem található formula, mely ezt pótolhatná; nem tantétel – sem ideális, sem materiális –, mely azt nélkülözhetővé teszi. A technika minden csodája csak fokozhatja, de nem pótolhatja a látó erőt. Semmiféle tudományos sansculottizmus a lángészt a maga isteni jogon nyert birodalmából nem számúzheti.